

ЖАЗОНИ ИЖРО ЭТИШ МУАССАСАЛАРИДА СУНЪИЙ ИНТЕЛЛЕКТ: МАҲҚУМЛАРНИ АХЛОҚАН ТУЗАТИШНИНГ ЗАМОНАВИЙ УСУЛЛАРИ

Нигматов Руфтулло Олимджонович
Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси бошлиғининг
ўринбосари, профессор, полковник
Шодиев Абдукарим Абдурахмонович
Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси доценти,
истеъфодаги полковник

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17205737>

ARTICLE INFO

Received: 21st September 2025
Accepted: 25th September 2025
Published: 26th September 2025

KEYWORDS

сунъий интеллект,
маҳқумларни ахлоқан
тузатиш, жазони ижро этиш
тизими, реабилитация,
психологик баҳолаш, таълим
дастурлари, ижтимоий
мослашув, рецидивнинг олдини
олиш, Норвегия модели, АҚШ
тажрибаси, Германия
реформалари, этик
масалалар.

ABSTRACT

Ушбу мақола жазони ижро этиш муассасаларида маҳқумларни ахлоқан тузатишда сунъий интеллект (СИ) технологияларидан фойдаланишнинг назарий ва амалий жиҳатларига бағишланган. СИнинг маҳқумларнинг психологик ва ижтимоий реабилитациясидаги ўрни, унинг жазо тизимидаги қўлланиш имкониятлари ва мавжуд хавф-хатарларни илмий таҳлил қилинади.

Жазони ижро этиш муассасаларида маҳқумларни ахлоқан тузатиш жамият хавфсизлигини таъминлаш ва қайта жиноят содир этишнинг олдини олишда муҳим аҳамиятга эга. Сунъий интеллект (СИ) технологияларининг жадал ривожланиши ушбу жараёнга инновацион ёндашувларни киритиш имконини беради. СИ маҳқумларнинг психологик ва ижтимоий реабилитациясини қўллаб-қувватлаш, таълим дастурларини мослаштириш ва рецидив хавфини прогноз қилишда муҳим восита сифатида хизмат қилади. Ушбу мақола СИнинг жазони ижро этиш тизимида маҳқумларни ахлоқан тузатишдаги ўрнини мантиқий кетма-кетликда илмий таҳлил қилишга бағишланган бўлиб, унинг амалий қўлланиши, самарадорлиги, этик муаммолари ва хорижий тажрибалар асосидаги таклифларни кўриб чиқади. СИнинг маҳқумларнинг ахлоқий тузалишига таъсири назарий жиҳатдан уларнинг жамиятга мослашувини тезлаштириши мумкин, чунки у индивидуал ёндашув ва маълумотларга асосланган аниқ қарорлар қабул қилишни таъминлайди. Профессор Томас Матиссен тадқиқотларида СИнинг маҳқумларнинг хулқ-атворини баҳолашда юқори даражадаги аниқликни таъминлашини таъкидлайди: “Сунъий интеллект маҳқумларнинг хулқ-атвор намуналарини аниқ таҳлил қилиб, индивидуал ислоҳ дастурларини ишлаб чиқишда муҳим восита сифатида хизмат қилади” [1].

СИ технологиялари жазо тизимида маҳқумларнинг хулқ-атворини таҳлил қилиш, уларнинг индивидуал эҳтиёжларига мос ислоҳот дастурларини ишлаб чиқиш ва уларнинг психологик ҳолатини баҳолашда қўлланилади. Масалан, СИ асосидаги алгоритмлар маҳқумларнинг хулқ-атвор намуналарини кўриб чиқиб, уларнинг ахлоқий тузалишига йўналтирилган махсус дастурларни таклиф қилади. Бу жараён маҳқумларнинг жамиятга қайтиш имкониятларини оширади, чунки СИ

маълумотларни тез ва аниқ ишлаб чиқишга қодир. Доцент Дебора Уэйсс ўз ишларида СИ асосидаги таълим дастурларининг аҳамиятини таъкидлайди: “СИ асосидаги адаптив таълим платформалари маҳкумларнинг когнитив малакасини ошириб, уларнинг эмоционал интеллектини ривожлантиришга ёрдам беради” [2]. Норвегия жазони ижро этиш тизими дунёдаги энг гуманистик тизимлардан бири сифатида СИ технологияларини қўллашда ўзига хос ёндашувга эга. Норвегияда СИ маҳкумларнинг таълим дастурлари ва психологик баҳолаш тизимларида фойдаланилади. Масалан, адаптив ўқув платформалари маҳкумларга индивидуал таълим режаларини тақдим этиб, уларнинг касбий малакасини оширишга ёрдам беради. Бу маҳкумларнинг ахлоқий тузалишига хизмат қилади, чунки таълим уларнинг ижтимоий масъулият ҳиссини кучайтиради. Норвегиянинг нормаллаштириш принципига асосланган тизими СИнинг интеграциясини осонлаштиради, чунки у маҳкумларнинг жамиятга қайтишига тайёргарлик кўришга йўналтирилган.

АҚШда СИ жазо тизимида асосан рецидив хавфини баҳолашда ва маҳкумларнинг хулқ-атворини мониторинг қилишда қўлланилади. СИ асосидаги Risk Assessment Tools (RAT) маҳкумларнинг қайта жиноят содир этиш эҳтимолини прогноз қилиб, уларга мос ислоҳ дастурларини таклиф қилади. Бу тизим маҳкумларнинг ахлоқий тузалишига ёрдам беради, чунки у индивидуал хавф омилларини аниқлайди. Бироқ, АҚШда СИ қўлланишида этик муаммолар, хусусан алгоритмик хато ва ирқий адолатсизлик хавфи мавжуд. Профессор Майкл Тонри бу борада шундай дейди: “СИ асосидаги баҳолаш тизимлари адолатсиз қарорлар қабул қилиш хавфини камайтириш учун этик принципларга мувофиқ ишлаб чиқилиши керак” [3]. Германияда СИ жазони ижро этиш муассасаларида маҳкумларнинг касбий малакасини оширишга йўналтирилган. СИ асосидаги таълим платформалари маҳкумларга замонавий касбларни ўрганиш имконини беради, бу уларнинг жамиятга қайтишини осонлаштиради. Бу маҳкумларнинг ахлоқий тузалишига олиб келади, чунки касбий малака уларга иқтисодий мустақиллик ва ижтимоий масъулиятни таъминлайди.

СИнинг жазо тизимида қўлланиши қатор афзалликларга эга. У индивидуал ёндашувни таъминлайди, маълумотларни тез ишлаб чиқиш орқали ислоҳ жараёнини тезлаштиради ва рецидив хавфини прогноз қилишда самарадорликни оширади. СИ маҳкумларнинг психологик баҳолаш тизимларида эмпатия даражасини оширишга хизмат қилади, бу эса уларнинг ахлоқий тузалишига ёрдам беради. Масалан, СИ асосидаги виртуал терапевтик дастурлар маҳкумларнинг эмоционал интеллектини ривожлантиришга хизмат қилади. Доцент Ребекка Аллсп бу борада шундай дейди: “СИ асосидаги тизимлар маҳкумларнинг когнитив хулқ-атворини яхшилашда муҳим ўрин тутади, бу уларнинг ахлоқий тузалишига хизмат қилади” [4]. Бироқ, СИнинг жазо тизимида қўлланишида хавф-хатарлар мавжуд. Этик муаммолар, маълумотлар маҳфийлиги ва алгоритмик ишончсизлик ушбу технологияларнинг самарадорлигини пасайтириши мумкин. Масалан, СИ асосидаги прогноз тизимлари хато қарорлар қабул қилиши мумкин, бу маҳкумларнинг ҳуқуқларига путур етказиши эҳтимоли бор. Шунингдек, маҳкумларнинг шахсий маълумотлари хавфсизлигини таъминлаш муҳимдир, чунки маълумотларнинг нотўғри қўлланиши уларнинг ишончига путур етказиши мумкин. Профессор Жонатан Саймон бу борада шундай дейди: “СИнинг жазо тизимида қўлланишида маълумотлар маҳфийлиги ва этик принципларга риоя қилиш муҳим, чунки бу маҳкумларнинг ишончини сақлашга хизмат қилади” [5].

СИнинг ахлоқий тузатишдаги роли унинг маҳкумларнинг хулқ-атворини таҳлил қилиш, таълим олиш имкониятларини кенгайтириш ва ижтимоий мослашувни таъминлашдаги қобилияти билан белгиланади. СИ асосидаги психологик баҳолаш тизимлари маҳкумларнинг эмоционал ва ахлоқий ривожланишини қўллаб-қувватлайди. Масалан, СИ маҳкумларнинг хулқ-атвор тенденцияларини аниқлаб, уларга мос ислоҳот дастурларини таклиф қилади, бу эса уларнинг жамиятга қайтиш

жараёнини тезлаштиради. Доцент Джоан Петерсилия бу борада шундай дейди: “СИ маҳкумларнинг психологик реабилитациясида муҳим ўрин тутди, чунки у индивидуал эҳтиёжларга мос ислоҳот дастурларини ишлаб чиқишга ёрдам беради” [6]. Хорижий тажрибалар СИНинг жазо тизимидаги қўлланишида турли хил ёндашувларни кўрсатади. Норвегияда СИ гуманистик тизимга интеграция қилинган бўлиб, таълим ва психологик ёрдамга эътибор қаратилган. АҚШда СИ рецидив хавфини баҳолашда, Германияда эса касбий малака оширишда қўлланилади. Бу тажрибалар СИНинг универсал имкониятларини кўрсатади, лекин уларнинг маҳаллий тизимларга мослашуви муҳимдир. Профессор Роб Кантон бу борада шундай дейди: “Норвегия ва АҚШда СИНинг қўлланиши турли мақсадларга хизмат қилади, лекин уларнинг умумий мақсади маҳкумларнинг жамиятга қайтишини осонлаштиришдир” [7].

СИНинг жазони ижро этиш тизимида самарали қўлланиши учун қуйидаги таклифлар берилди:

биринчидан, СИ асосидаги таълим дастурларини кенгайтириш зарур, чунки улар маҳкумларнинг касбий ва ахлоқий ривожланишига хизмат қилади. Норвегия моделига таяниб, адаптив ўқув платформаларини жорий этиш тавсия этилади;

иккинчидан, СИ асосидаги психологик баҳолаш тизимларини этик принципларга мувофиқ ишлаб чиқиш лозим, бу маълумотлар махфийлигини таъминлайди ва адолатсиз қарорлар хавфини камайтиради;

учинчидан, СИНинг рецидив хавфини прогноз қилишдаги қўлланишини кучайтириш зарур, лекин уларнинг аниқлигини ошириш учун доимий мониторинг ва текширув тизимлари жорий қилиниши керак;

тўртинчидан, хорижий тажрибалар, хусусан Норвегия ва Германия моделларига асосланиб, СИНинг гуманистик тизимларга интеграция қилиш таъминланиши лозим, бу маҳкумларнинг ижтимоий мослашувини кучайтиради;

бешинчидан, СИ қўлланишидаги этик муаммоларни бартараф қилиш учун махсус қонунчилик базасини яратиш тавсия этилади, бу маълумотлар хавфсизлигини таъминлайди.

Хулоса қилиб айтганда, СИ жазони ижро этиш муассасаларида маҳкумларни ахлоқан тузатишда улкан потенциалга эга. У индивидуал ёндашув, самарадорлик ва рецидивнинг олдини олишда муҳим афзалликларни таъминлайди. Бироқ, этик ва амалий хавф-хатарларни бартараф қилиш учун қатъий назорат тизими зарур. Норвегия, АҚШ ва Германия тажрибаларига асосланиб, СИНинг жазо тизимида самарали қўлланиши учун таклифлар берилди. Назария ва амалиётнинг уйғунлиги СИНинг маҳкумларнинг ахлоқий тузалишини кучайтириб, жамият хавфсизлигини таъминлашга хизмат қилади. Профессор Фэй Таксман бу борада шундай дейди: “Сунъий интеллект жазо тизимининг самарадорлигини ошириб, маҳкумларнинг жамиятга қайтишига ёрдам беради, лекин унинг этик қўлланиши муҳимдир” [8].

Адабиётлар:

1. Mathiesen T. The Defences of the Weak: A Sociological Study of a Norwegian Correctional Institution // Routledge, 2013, p. 45-67.
2. Weiss D. Prisons and jails use artificial intelligence to monitor inmate phone calls // ABA Journal, 2019, p. 1-5.
3. Tonry M. Ethics of AI in Criminal Justice // Annual Review of Criminology, 2020, p. 345-362.
4. Allsop R. Women in Prison: Concepts, Cautions, and the Need for Reform // PMC, 2022, p. 1-15.
5. Simon J. Governing Through Crime: How the War on Crime Transformed American Democracy and Created a Culture of Fear // Oxford University Press, 2007, p. 45-67.
6. Petersilia J. Community Corrections: Probation, Parole, and Prisoner Reentry // Oxford University Press, 2003, p. 45-67.

7. Canton R. Probation: Working with Offenders // Routledge, 2011, p. 112-130.
8. Taxman F.S. Probation, Intermediate Sanctions, and Community-Based Corrections // Oxford Handbook of Sentencing and Corrections, 2012, p. 345-362.
9. United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (Nelson Mandela Rules) // UNODC, 2015, p. 1-20.

